

Een verkennend onderzoek naar taalverruwing

Jan Renkema (Universiteit van Tilburg)¹

This paper consists of two parts. In the first part, an attempt will be made to define 'rude language' in a such way that it discerns itself from other types of negative language use. This definition uses concepts such as register, formalisation, appreciation, intensification and dysfemy. Possible problems with this definition are discussed with existing examples of 'rude language'.

The second part of this paper explores to what extent the proposed definition can be used in empirical research. In a first survey after the effects of rude language, respondents have been asked their opinions about neutral or rude versions of (fictitious) newspaper items about political proposals. Results show that judgment is not related to personal traits such as age, gender, or political colour. Rude language does not affect the attitude towards the political proposal, but the proposing politician is perceived as less competent and attractive. Furthermore, it is judged as being less appropriate but more attractive than neutral language. This first experiment provides impetus for future research based on the proposed definition of rude language.

Inleiding

Halt, ellendig produkt van vuile geldzucht en Godslanderlijke femelarij! Ik heb u geschapen, [...] gij zijt opgegroeid tot een monster onder mijne pen [...] ik walg van mijn eigen maaksel, [...] stik in koffij, en verdwijn!

Aldus Multatuli, nu honderdvijftig jaar geleden, bijna aan het einde van zijn *Max Havelaar*. Tegenwoordig zou de eerste zin uit dit beroemde citaat taalverruwing worden genoemd. Maar kritiek op dit taalgebruik zou klinken als een loden kogel op rottend hout. Gelet op de ernst van de zaak kon of wilde Eduard Douwes Dekker Koning Willem III niet anders ter verantwoording roepen over de Nederlandse Indonesië-politiek. Dit taalgebruik onderbouwt de ernst van de slotvraag aan de Koning: of het zijn wil is dat 'daar ginds Uwe meer dan Dertig millioenen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in Uwen naam?'

Een recent voorbeeld van taalverruwing is de slogan in de Vlaamse overheids-campagne uit 2008 voor tolerantie jegens homo's: 'F*ck homo's en hetero's, ik ben tolero'. Dit taalgebruik riep veel kritiek op. Filip de Winter van Vlaams Belang verwoordde die als volgt: 'De overheid doet net of die jongeren de hele dag hun middelvinger omhoog steken en "shit" en "f*ck" roepen. Dit is een volstrekt verkeerde actie en die kost ook nog eens 112.000 euro.' De verantwoordelijke minister verdedigde de slogan door te zeggen dat na overleg met jongeren duidelijk was geworden dat juist dit taalgebruik voor de zo noodzakelijke mentaliteitsverandering zou kunnen zorgen.

Nog een recent voorbeeld. In het begin van 2009 werd bekendgemaakt dat het bekende kleuterprogramma Sesamstraat voortaan op een vroeger tijdstip zou worden uitgezonden. De commotie die hierover ontstond, kwam op verschillende manieren in het nieuws. Hier twee voorbeelden:²

Sesamstraat wordt kapot gemaakt.

De makers van Sesamstraat zijn woedend, omdat de populaire kleuterrubriek weer moet verhuizen. Tommie, Pino, Ieniemienie en hun vriendjes zijn vanaf 2 februari al om vijf uur te zien.

NPS-sharia legt Pino en Ieniemienie op hakblok.

Welgoedverdegloeiendegoedver! Weer een stukje Nederlandse traditie rücksichtslos aan de kant geschoven. Voor de zesde maal binnen een paar jaar dirigeert de NPS-directie Sesamstraat naar een ander tijdstip.

De eerste versie komt uit het Algemeen Dagblad; de tweede was afkomstig van de populaire actualiteitsite GeenStijl.nl. Natuurlijk kan men zeggen dat de redacteurs van GeenStijl hun naam eer aan doen, dat het inderdaad 'geen stijl' is om NPS-beleid te vergelijken met de sharia. Maar de redactie van GeenStijl zal, gelet op de doelstelling van deze site – onder andere 'een open en gemakkelijke discussie' – waarschijnlijk niet ontvankelijk zijn voor het verwijt van taalverruwing.

Taalverruwing lijkt geen nieuw verschijnsel. Denk aan de beroemde kritieken van de negentiende-eeuwse literator Lodewijk van Deyssel. In hedendaagse discussies lijkt de kwalificatie 'taalverruwing' vooral gebruikt te worden door, als behoudend beschouwde, tegenstanders van onbeschaafde omgangsvormen. Onduidelijk blijft echter wat precies met 'taalverruwing' wordt bedoeld. Gaat het om schelden of pejoratief taalgebruik, zoals in het eerste voorbeeld? Bedoelt men dat een schuttingwoord, zoals 'f*ck' – ook als het gemaskeerd is met een * – niet in een ander taaldomein gebruikt mag worden? Of gaat het om emotioneel taalgebruik zoals in het voorbeeld over Sesamstraat, in combinatie met een als niet juist beoordeelde weergave van zaken? Immers, Sesamstraat kwam niet op het 'hakblok' en is niet 'rücksichtslos aan de kant geschoven'; het programma werd vol-

gens critici van dit taalgebruik ‘alleen maar naar een ander, wellicht ongunstiger tijdstip’ verplaatst.

In de komende paragrafen wordt eerst het verschijnsel taalverruwing nader verkend. De tweede paragraaf geeft een stilistisch kader waarin taalverruwing gezien wordt als registerbreuk door informalisering of vulgarisering. De derde paragraaf behandelt de pejoratieve aspecten van taalverruwing in het raamwerk van de *appraisal theory*, onder gebruikmaking van de concepten intensivering en dysfemie. Paragraaf vier opent met een definitie van taalverruwing. De problematische aspecten ervan worden bediscussieerd aan de hand van min of meer bekende voorbeelden van (vermeende) taalverruwing. In de vijfde paragraaf wordt gespeculeerd over mogelijke verklaringen voor taalverruwing. Deze verklaringen liggen ten grondslag aan de onderzoeksvragen die de aanleiding vormden voor een verkennend onderzoek naar de effecten van taalverruwing. Paragraaf zes beschrijft het onderzoeksmateriaal. De zevende paragraaf doet verslag van het onderzoek, en de achtste paragraaf besluit met resultaten en discussie.

Stijl en registerbreuk, informalisering en vulgarisering

Het verschijnsel taalverruwing kan voor een deel inzichtgevend worden beschreven met concepten uit de stilistiek, en dan met name de prozastilistiek. Het gaat om de volgende vier concepten: stijl, registerbreuk, informalisering en vulgarisering.

Uiteraard kan in het bestek van dit artikel geen recht worden gedaan aan de diverse benaderingen in het stijlonderzoek. Zie Renkema (2004) voor de variëteit aan stijldefinities en Burger en De Jong (2009) voor een overzicht van stilistische verschijnselen. Maar omdat in dit onderzoek taalverruwing gezien wordt als een stijlverschijnsel, moet wel iets gezegd worden over de stijlopvatting die hierin een dominante rol speelt. Stijl wordt hier opgevat als het gegeven dat men in verschillende bewoordingen ongeveer hetzelfde kan zeggen. Uiteraard kan men discussiëren of dan ‘hetzelfde’ gezegd wordt, vandaar de toevoeging ‘ongeveer (hetzelfde)’. Met deze stijlopvatting wordt stijlonderzoek gefocust, zo men wil verengd, tot onderzoek naar stilistische variatie.

Stilistische varianten kunnen beschreven worden vanuit de bekende driedeling in communicatie: zender-boodschap-ontvanger. De boodschap krijgt een bepaalde vorm (formulering) op basis van de keuze die een zender maakt. Deze keuze wordt als stilistisch ervaren omdat de ontvanger de vorm vindt afwijken van wat in een bepaalde situatie als normaal (als de norm) wordt ervaren.³ Vanuit deze stijlopvatting wordt taalverruwing gezien als een ‘ab-normale’ stilistische variatie, zoals bijvoorbeeld de slogan ‘F*ck homo’s en hetero’s’ hierboven. De slogan had ook kunnen luiden: ‘Hou toch op over homo’s en hetero’s!’ De hier gehanteerde stijlopvatting leidt tot analyse van mogelijke formuleringen, een ver-

klaring voor het gebruik, en ook onderzoek naar effecten van alternatieve bewoordingen.

In de analyse van stilistische variatie in alledaags taalgebruik en de mogelijke verklaring, speelt de situatie waarin de communicatie plaatsvindt een belangrijke rol. Dit kan men al zien aan de diverse benamingen van stijlvarianten die (elementen uit) de situatie expliciet benoemen, zoals: baliestijl, kerktaal, oorlogstaal, schuttingtaal en wetenschapsjargon. Dit situatieaspect van stijl wordt doorgaans aangeduid met de term ‘register’ (zie Reid 1956). De volgende metafoor kan hier verhelderend werken. Zoals een orgel diverse registers heeft om eenzelfde muziekstuk in verschillende klankkleuren ten gehore te brengen, zo kent het taalstelsel diverse registers om een bepaalde inhoud in verschillende situaties te formuleren. Ook hier moet worden volstaan met een verwijzing naar hedendaags onderzoek (Biber & Conrad 2001). Voor deze bijdrage is het voldoende om ‘register’ te definiëren als ‘stijl die past in een bepaalde situatie’.

Hieronder een voorbeeld: twee herformuleringen van een vers uit het Bijbelboek Prediker (9:11) over de invloed van tijd en toeval. Voorafgaand eerst de weergave in de Nieuwe Bijbelvertaling:

- (1) Ik heb onder de zon opnieuw gezien dat niet altijd een snelle hardloper de wedloop wint, een sterke held de oorlog, dat hij die wijs is niet altijd zijn brood heeft, en hij die inzicht heeft de rijkdom, hij die bekwaam is het respect. Zij allen zijn afhankelijk van tijd en toeval.
- (1a) Een objectieve beschouwing van eigentijdse verschijnselen dwingt tot de conclusie, dat succes of falen in competitieve activiteiten geen tendens vertoont tot correlatie met aangeboren capaciteiten, maar dat bij voortdurende rekening gehouden moet worden met een aanzienlijk onvoorspelbaarheidselement.
- (1b) Ach, goede cijfers halen? Je kunt mislukken in een dure baan. Ik ken mensen die op school niets uitvoerden en nu heel gelukkig zijn. Het hangt er maar van af. En op het kerkhof zijn we weer allemaal gelijk.

Formulering (1a) – ontleend aan Orwell (1968) – hoort thuis in een wetenschappelijk verslag of essay, en formulering (1b) roept de situatie op waarin een scholier reageert op de aansporing om harder te studeren.

Met het concept ‘register’ kan stijlvariatie inzichtgevend worden beschreven onder verwijzing naar de taalgebruikssituatie. Het concept biedt ook de mogelijkheid om te beschrijven hoe taalvormen uit de ene situatie gebruikt worden in een andere situatie. Dit verschijnsel staat bekend als ‘registerbreuk’. Registerbreuk treedt bijvoorbeeld op wanneer in een informeel register plotseling formele taal wordt gehanteerd, of wanneer in beschouwend taalgebruik plotseling emotievolle

woorden worden gehanteerd. Weer een voorbeeld. De jaarlijkse troonrede, die doorgaans eindigt met een aanspreking van de leden der Staten Generaal en een zegenwens, zou geen zin kunnen bevatten die behoort tot een peptalk, zoals blijkt uit de volgende passage (Troonrede 2008⁴) waaraan na de eerste twee zinnen een zin uit een heel ander register is toegevoegd:

- (2) Op u, leden van de Staten-Generaal, rust hierbij een grote verantwoordelijkheid. De regering ziet uit naar een goede samenwerking. Samen de schouders eronder!

Voor het beschrijven van taalverruwing lijken twee vormen van registerbreuk relevant: informalisering en vulgarisering. Bij informalisering wordt in een formele context taal uit het informele register gebezigd. Een bekend voorbeeld in discussies over taalverruwing is de toevoeging ‘flapdrol’ in een Kamerdebat (mei 2009). De minister van Ontwikkelingssamenwerking, Koenders, kreeg tot drie keer toe deze kwalificatie toegevoegd door het Kamerlid Marijnissen. Toen de minister ietwat bevreemd opkeek, vroeg de Kamervoorzitter of hij de woorden van Marijnissen ‘niet wilde horen’.⁵ Het gebruik van dit woord werd kennelijk als ongepast beschouwd. De verklaring hiervoor moet worden gezocht in de situatie: het Kamerdebat. Want had Marijnissen deze woorden ’s avonds na het debat gebruikt in een informele context, bijvoorbeeld aan de bar in het perscentrum Nieuwspoort, dan was er waarschijnlijk geen of veel minder kritiek gekomen op het taalgebruik. Intrigerend is ook dat de minister naderhand zich tegen journalisten liet ontvallen dat hij behoorlijk ‘pissig’ was geworden. Dit woord past in hetzelfde register als ‘flapdrol’. Maar het gebruik van dit woord zal in deze context minder snel als registerbreuk worden betiteld, omdat het toch min of meer als gepast wordt beschouwd in een informeel contact tussen een minister en een journalist.

Bij vulgariseren wordt, zeg maar, scheld-en-schuttingtaal gebruikt in een meer formele situatie. Het bekendste voorbeeld is de kwalificatie ‘kutmarokkanen’ (al in Van Dale opgenomen als ‘kut-Marokkaan’), voor overlast veroorzakende Marokkaanse jongeren.

Appreciatie, intensivering en dysfemie

Een eerste verkenning van taalverruwing levert op dat het hier gaat om het stijlverschijnsel registerbreuk, het gebruik van een taalvariant uit een andere taalgebruikssituatie, en dan met name het register van ‘straat’ (informaliseren) of ‘schutting’ (vulgariseren). Maar daarmee is slechts een deel van het verschijnsel in kaart gebracht. Want bij taalverruwing speelt (zie de openingsvoorbeelden) ook altijd mee dat de taalgebruiker in kwestie in het woordgebruik een betwistbaar te negatief geformuleerde uitspraak doet. Hiermee komen we op het terrein van ‘oordelen in taalgebruik’.

Het onderzoek hiernaar, en meer in het algemeen naar de detectie van attitude, affect en appreciatie in taalgebruik, heeft met de publicatie van de *appraisal theory* van Martin & White (2005) een enorme impuls gekregen. Deze theorie bouwt voort op benaderingen binnen de *Functional Grammar* (Halliday & Matthiessen 2004) en werkt met zeer fijnmazige analyseschema's die onder andere tot doel hebben om met behulp van *critical discourse analysis* de ideologisch bepaalde standpunten van de taalgebruiker op het spoor te komen. Het gaat hier bijvoorbeeld om de vraag of, en zo ja hoe, we in berichtgeving over een opstand uit het gebruik van 'terrorist' en 'vrijheidsstrijder' voor 'opstandeling' de ideologie van de journalist of krant kunnen afleiden.⁶

Binnen de Nederlandse stilistiek heeft deze appreciatietheorie nog nauwelijks aandacht gekregen. Doorgaans wordt volstaan met de vaststelling dat in sommige gevallen uit het taalgebruik een houding of opinie van de taalgebruiker valt af te leiden, zoals in het bekende voorbeeld van het glas dat 'halfvol' of 'halfleeg' is. In stijlhandboeken wordt ook gewezen op het bestaan van zogenoemde woordtripletten: een neutrale 'middenterm' met een pejoratief (een woord met ongunstige connotatie) en een melioratief (een woord met een gunstige connotatie). In (3) enkele voorbeelden.

(3) Voorbeelden van woordtripletten met negatieve en positieve variant.

pejoratief	'middenterm'	melioratief
wijten aan	toeschrijven aan	danken aan
stank	geur	reuk
wijf	vrouw	dame

De connotaties van de woorden in dit soort tripletten liggen overigens niet vast. Vaak kan een connotatie door toevoeging van ander 'verbaal materiaal' worden ontkracht. Het ongunstige 'wijf' kan melioratief worden met de toevoeging 'lekker', maar kan ook in deze combinatie in ironisch taalgebruik pejoratief worden uitgelegd. Het neutrale 'geur' kan met een verkleinwoord negatief worden: 'dat heeft een geurtje', maar blijft neutraal in 'een geurtje op hebben'. Het gunstige 'reuk' wordt ongunstig met een pejoratief adjectief ('in een kwade reuk staan'). Het melioratieve 'danken aan' kan in een beschuldigende context ('dat heb je te danken aan je slechte planningskwaliteiten') ook pejoratief worden uitgelegd. In een stilistische analyse zal dus altijd de context moeten worden betrokken.

Tripletten als deze vormen geen systematisch onderdeel van het taalsysteem. Bovendien behoeven ze geen oordeel van de taalgebruiker in kwestie te verwoorden. Ze kunnen immers gebruikt worden om de werkelijkheid te beschrijven zoals die door spreker én luisteraar wordt ervaren. Toch lijkt een aspect van de notie 'pejoratief' wel nodig bij een beschrijving van het verschijnsel taalverruwing. In een pejoratief speelt soms een denigrerend aspect een rol, zoals in 'wijf'. Een

goed voorbeeld is de woordkeus waarmee Kamerlid Wilders bij de Algemene Beschouwingen in 2009 een belasting voor hoofddoekdraagsters voorstelde. Hij noemde deze belasting ‘kopvoddentaks’. Het gebruik van het woord ‘kopvod’ in een Kamerdebat over hoofddoekjes zou men kunnen zien als alleen een registerbreuk, maar de soms felle reacties op dit woord lieten zien, dat er meer aan de hand was. De reacties richtten zich vooral op de minachting die eruit sprak jegens draagsters van hoofddoekjes.⁷ Met het aanhalen van dit voorbeeld is overigens niet gezegd dat ‘kopvod’ een vorm van taalverruwing is. Immers, dan zou elke vorm van minachting in taalgebruik taalverruwing zijn.

Bij taalverruwing lijkt er nog iets anders aan de hand. Vaak gaat het om een overdrijving of om een intensivering, zoals het ruwere ‘rotschop’ voor ‘schop’. Men zou ‘femelarij’ in het voorbeeld van Multatuli kunnen zien als een intensivering van ‘schijnheiligheid’, of ‘op het hakblok leggen’ (uit het Sesamstraatvoorbeeld) als intensivering van ‘opofferen’. Zie verder Renkema (1997) voor een analyseschema van intensiveringen en voor analyseproblemen. Echter, ook hier geldt weer dat ‘intensivering’ alleen nog niet voldoende is om van taalverruwing te spreken. Neem het volgende voorbeeld van dezelfde politicus Wilders. Hij gebruikte enkele jaren geleden in een debat over de immigratietoestroom naar ons land de formulering ‘een tsunami van moslims’. Maar deze overdrijving, zelfs met de uiterst ongunstige connotatie van ‘dood en verderf zaaien’, is nog geen argument om hier van taalverruwing te spreken, want het gaat hier niet om registerbreuk door informalisering of vulgarisering.

Taalverruwing heeft dus wel te maken met pejoratie en met intensivering, maar valt daarmee niet gelijk te stellen. Bovendien moet dan ook altijd weer de taalgebruikssituatie erbij worden betrokken. Immers, een pejoratief (‘wrijf’) of intensivering (‘rotschop’) kan precies de werkelijkheid weergeven. Bij taalverruwing gaat het er juist om dat ten minste een deel van de luisteraars de formulering ervaart als ‘niet recht doend aan de werkelijkheid’.

Taalverruwing komt hiermee nog het dichtst bij het stijlverschijnsel ‘dysfemie’. Zoals in een eufemisme de werkelijkheid mooier of gunstiger wordt voorgesteld, zo wordt in een dysfemisme de werkelijkheid lelijker of ongunstiger voorgesteld. Dit verschijnsel heeft recent aandacht gekregen in studies van Allan (2009) en Casas Gómez (2009); dit gebeurde overigens buiten het kader van de *appraisal theory*. Het voordeel van deze benadering is dat de relatie met de werkelijkheid een factor is in de analyse van het verschijnsel. Voor de als correct beschouwde beschrijving van de werkelijkheid wordt hier de term ‘orthofemie’ gebruikt. Een ander voordeel van deze benadering is dat zo gefocust kan worden op de kennelijke bedoeling van de spreker, en niet alleen op de betekenis (zoals bij een pejoratief). Met een eu-/dysfemisme bedoelt de spreker de werkelijkheid anders voor te stellen. In (4) enkele voorbeelden.

(4)	<i>dysfemie</i>	<i>orthofemie</i>	<i>eufemie</i>
	een vreselijke blunder	een fout	een vergissing
	crimineel gedrag	wangedrag	baldadigheid
	agressie	conflictbeheersing	defensie

Als iemand een fout heeft gemaakt, kan hij vertwijfeld uitroepen dat hij een ‘vreselijke blunder’ heeft begaan. De bedoeling van deze formulering kan bijvoorbeeld zijn om het omgekeerde te bewerkstelligen van het eufemisme ‘verginging’, namelijk dat de aangesprokene zegt dat het wel meevalt.

In de media is de afgelopen jaren regelmatig gerapporteerd over overlast door jongeren (niet alleen de k*tmarrakkanen). Hierbij werd al snel gesproken over ‘crimineel gedrag’, dus gedrag waarvoor men kan worden veroordeeld en vervolgens als ‘crimineel’ kan worden bestempeld. In ingezonden rubrieken werd toen opgemerkt dat zo’n kwalificatie te hetzerig en te zwaar is omdat deze jongeren hiervoor niet veroordeeld kunnen worden. Gelet op de gedragingen van de jonge pubers – het lastigvallen van ouderen – had de werkelijkheid ook ‘correcter’ kunnen worden beschreven met het orthofemisme ‘wangedrag’. Uiteraard is het de vraag of een eufemisme als ‘baldadigheid’ hier op zijn plaats was geweest. Waar het om gaat, is dat het gebruik van de term dysfemie het zoeklicht zet op wat dan de orthofemistische weergave is (let op de woordkeus hierboven: ‘overlast’, ‘lastigvallen’ of toch ‘geweld?’) en hoe de werkelijkheid anders kan worden ingekleurd, al naar gelang het standpunt of de appreciatie van de taalgebruiker.

Ingewikkelder nog is het volgende voorbeeld. Gesteld dat in 2008 de tegenstanders van de Nederlandse vredesmissie of opbouwmissie of trainingsmissie in Afghanistan met borden waren gaan lopen waarop het Nederlandse ‘Ministerie van Agressie’ wordt opgeroepen zich terug te trekken, dan zouden de tegenstanders van zo’n dysfemisme ook het verwijt moeten kunnen pareren dat ‘Ministerie van Defensie’ vanuit een bepaalde politieke visie nogal eufemistisch is. Uiteraard zal men het in deze kwestie niet snel eens worden over het orthofemistische karakter van bijvoorbeeld ‘conflictbeheersing’. Belangrijk voor de studie naar taalverruwing is hier dat met het gebruik van dysfemie de analyse zich kan richten op inkleuring van de werkelijkheid waarover gesproken wordt.

Naar een definitie van taalverruwing

Na de stilistische verkenning in de tweede paragraaf en de appraisal-benadering in paragraaf drie kan taalverruwing als volgt worden gedefinieerd:

- (5) Taalverruwing is een stijlverschijnsel waarin een bepaalde stand van zaken 1. door een registerbreuk – informaliserend en/of vulgariserend – met behulp van

2. een ongunstige intensivering
3. dysfemistisch wordt verwoord.

In deze definitie gaat het om de combinatie van drie aspecten. Alleen registerbreuk of een ongunstige intensivering of dysfemie is nog niet voldoende om van taalverruwing te spreken.

Wanneer bijvoorbeeld in een Kamerdebat de minister van Financiën zou spreken over ‘te weinig doekoe’, dan gaat het alleen om een informaliserende registerbreuk.⁸ Met de formulering ‘een schrikbarend tekort aan geld’ wordt alleen een ongunstige intensivering gebezigd. En met een ‘naderend bankroet’ wordt alleen een dysfemisme gebruikt voor een ‘tekort aan geld’. Uiteraard kunnen deze kwalificaties niet worden gebruikt zonder verwijzing naar de werkelijkheid waarover gesproken wordt. Als de deelnemers aan de communicatiesituatie het erover eens zijn dat een ‘tekort’ ook daadwerkelijk ‘schrikbarend’ is, dan is er geen sprake van intensivering. En zo ook, als men het erover eens is dat een bankroet nadert, dan is er geen sprake van dysfemie (maar van orthofemie). Het gaat dus om een combinatie van de drie aspecten in de definitie, onder verwijzing naar de stand van zaken waarover wordt gesproken voor de aspecten intensivering en dysfemie.

Hieronder zullen drie min of meer bekende voorbeelden worden besproken uit Kamerdebatten. Het gaat om voorbeelden waarover onenigheid bestaat in discussies over taalverruwing en waarbij dus een definitie verhelderend kan werken. Eerst de voorbeelden, waarbij de uitspraken in kwestie zijn gecursiveerd.

- (6) Jan Marijnissen, SP, in een debat over asielzoekers⁹
(na onderbroken te zijn voor hij met zijn spreekbeurt kan beginnen)

Marijnissen: Voorzitter, dit is de eerste interruptie die ik pleeg in een debat van drie uur. Dus ik vind alles prima [...]

Voorzitter: Ik vind ook alles prima, maar ik kijk naar de avond die voor ons ligt [...]

Marijnissen: *Even dimmen, even dimmen, even dimmen.* Even een vraag stellen!

- (7) Dion Graus, PVV, in een discussie over walvissenjacht¹⁰
(als reactie op een opmerking van een collega die nogmaals om opheldering vraagt)

Mogelijk bent u een beginnend lijder aan Alzheimer.

- (8) Geert Wilders, PVV, tot Ella Vogelaar, minister voor Wonen, Wijken en Integratie¹¹
(als reactie op een opmerking van haar over de toekomstige Nederlandse cultuur)

Mevrouw Vogelaar, minister Vogelaar moet ik zeggen, kwekt dat Nederland in de toekomst een joods-christelijk-islamitische traditie zal kennen. [...] En u toont daarmee, wat mij betreft, aan dat u knettergek bent geworden.

Veel taalgebruikers zullen de woordkeus in het eerste voorbeeld niet direct zien als een voorbeeld van taalverruwing. Met de hier voorgestelde definitie kan dit oordeel ook inzichtelijk worden gemaakt. De uitdrukking ‘effe dimme’ is hier inderdaad een informaliserende registerbreuk, en is nogal dysfemistisch voor bijvoorbeeld ‘even kalm aan!’, het suggereert dat de voorzitter zich emotioneel laat gaan, hetgeen niet blijkt uit de woordkeus. Maar een intensivering kan dit toch moeilijk genoemd worden. Bovendien is de registerbreuk minder een breuk dan het lijkt, want het woordje ‘effe’ is geformaliseerd tot ‘even’.¹² Met de hier voorgestelde definitie kan dus worden beredeneerd dat deze formulering in deze context niet als taalverruwing behoeft te worden gekarakteriseerd.

Het tweede voorbeeld is van geheel andere orde; het is eerder een belediging dan taalverruwing. Ook hier kan de definitie behulpzaam zijn: er is geen sprake van registerbreuk of intensivering. En van dysfemie lijkt geen sprake. Want het orthofemische ‘traag van begrip’ wordt door de ziekteverwijzing niet pejoratief uitvergroet: de kwalificatie ‘lijder aan Alzheimer’ als ziekteaanduiding is immers niet per se ongunstig zoals de eerder gegeven voorbeelden ‘wif’ of ‘stank’.¹³ Waarschijnlijk had het Kamerlid met de volgende formulering hetzelfde effect gesorteerd: ‘Geachte afgevaardigde, ik begin nu toch ernstig te twifelen aan uw dossierkennis.’ Wellicht was de gewraakte formulering een (wel bijzonder ongepaste) uitgljider.

Het derde voorbeeld bevat wel alle componenten van de definitie taalverruwing. Het woord ‘knettergek’ is een informaliserende registerbreuk, een intensivering (‘knetter’) van de bedoelde gemoedstoestand, en een dysfemistische omschrijving: ‘gek’ is een pejoratief van ‘geen contact met de werkelijkheid hebben’ of ‘de draad kwijt zijn’. Wilders had waarschijnlijk minder stof doen opwaaien als hij had gezegd: ‘Ik vermoed dat velen buiten deze Kamer u als knettergek typeren.’ Tot zover de toelichting op de definitie aan de hand van drie min of meer bekende voorbeelden.

Taalverruwing: verklaringen en onderzoeksvragen

In het tweede deel van dit artikel willen we de vraag behandelen of de voorgestelde definitie ook geoperationaliseerd kan worden voor empirisch onderzoek. Daartoe is eerst een excursie nodig over een mogelijke verklaring van taalverruwing, een verklaring die als kader kan dienen voor mogelijke onderzoeksvragen.

Taalverruwing leek tot voor kort vooral voor te komen binnen de domeinen van sport en bepaalde tv-shows. Pas sinds een paar jaar wordt de opkomst in politiek taalgebruik signaleerd.¹⁴ Een verklaring voor dit fenomeen blijft speculatief.

Misschien vervagen de grenzen tussen de formele en informele registers, en wordt een registerbreuk niet meer als zodanig gevoeld.

Maar ook een andere verklaring is denkbaar. Politici besteden doorgaans extra aandacht aan hun taalgebruik, zeker nu Kamerdebatten, onder invloed van de media, ook gevoerd worden om kijkers en luisteraars, dus potentiële stemmers te bereiken. Dikwijls moeten verschillen met politieke tegenstanders worden overbrugd met behulp van wat men compromistaal zou kunnen noemen. Zie voor dit diplomatieke taalgebruik Abu Jabar (2001), en Krubalija & Slavik (2001). Maar dit diplomatieke taalgebruik is vooral functioneel in de beslotenheid van onderhandelingen of voor persconferenties. Voor het publieke debat is de dikwijls abstracte compromistaal veel minder geschikt. In een Kamerdebat bijvoorbeeld is diplomatiek taalgebruik minder functioneel omdat het de tegenstellingen kan verdoezelen. Een debat krijgt kracht door een scherpe formulering van argument en tegenargument. Wanneer in het publieke debat diplomatiek taalgebruik wordt gehanteerd, verdwijnen de scherpe kanten van de standpunten noodzakelijkerwijs naar de achtergrond. Dan gaat het bijvoorbeeld over de vaststelling dat een IJslandse bank ‘onvoldoende informatie heeft verstrekt’ (eufemistisch) terwijl bedoeld wordt dat die bank de zaak ‘bedrogen’ (orthofemistisch) heeft. Gevolg kan dan zijn dat het debat te abstract wordt om een tegenstander te overtuigen van een standpunt, of dat de politicus met zo’n algemene vaststelling geen aandacht krijgt van de luisteraar en de potentiële stemmer. Een stijlmiddel dat dan kan worden ingezet, is de overdrijving naar de andere kant met een vorm van dysfemie, door bijvoorbeeld te zeggen dat de bank de ‘kluit belazerd heeft’. Hiermee positioneert de politicus zich als iemand die dicht bij de kiezer wil staan doordat hij de ‘taal van de gewone man’ gebruikt. Vanuit deze redelijk plausibele verklaring zou taalverruwing in het politieke debat dus kunnen worden ingezet als middel om: a) het publiek te overtuigen; b) je te positioneren als betrokken politicus; en c) de aandacht te trekken.

Binnen dit verklaringskader is een experiment opgezet met de volgende drie onderzoeksvragen:

- (9) 1. Heeft verruwd taalgebruik effect op de attitude ten aanzien van de inhoud van de boodschap?
2. Heeft verruwd taalgebruik effect op het imago van de politicus?
3. Heeft verruwd taalgebruik effect op de waardering van het nieuwsbericht?

Het zal duidelijk zijn dat in een experiment niet gewerkt kan worden met onderwerpen of formuleringen die in de media al aandacht hebben gekregen, bijvoorbeeld een bericht over allochtonen met het woord ‘knettergek’. Gelet op de discussies over taalverruwing zou men ook kunnen verdedigen dat taalverruwing van een politicus uit een coalitiepartij strenger wordt beoordeeld dan taalverruwing

van een politicus uit de oppositie die al bekend staat om zijn ‘directe formuleringen’. Bovendien is het mogelijk dat taalverruwing wél effect heeft bij jongeren, maar niet bij ouderen die al gewend zijn aan de politieke mores, of wél bij de achterban van de politicus in kwestie, maar niet bij politieke tegenstanders. In dit verkennend onderzoek is zo veel mogelijk rekening gehouden met deze en mogelijk andere modererende factoren.

Onderzoeksmateriaal

Er zijn twee krantenberichten opgesteld: een bericht met plaatselijk nieuws over de sluitingstijden van de horeca en een bericht met landelijk nieuws over de vergoeding van de kraamzorg. Deze twee onderwerpen zijn gekozen op basis van de mogelijke felle reacties die zij zouden kunnen oproepen; anders zou taalverruwing mogelijk onnatuurlijk kunnen zijn. Bij de selectie van de onderwerpen, en van de locatie van het plaatselijke bericht is tevens onderzocht of het onderwerp of de plaatsnaam niet recent in het nieuws waren geweest in emotionele politieke debatten. De berichten zijn ter beoordeling van de natuurlijkheid voorgelegd aan een team van gerenommeerde journalisten, lid van het curatorium van de Mediaombudsman Nederland, en op basis van hun commentaar verbeterd.¹⁵

De twee berichten zijn conventioneel opgemaakt en bestonden uit een kop, een *lead* en drie inhoudelijke alinea’s, waarin een onbekende politicus uitgebreid geciteerd werd. Naast het taalgebruik (wel/niet verruwd) en het niveau van besluitvorming (plaatselijk/landelijk) is nog een derde factor systematisch gevarieerd: de positie van de geciteerde politicus. Deze kon spreken namens de coalitie (kabinet of college van B&W) of namens de oppositie.

Voor een goed begrip volgt hier eerst een van de onderzochte teksten, het plaatselijk bericht, met de variaties in formulering. Het plaatselijke en landelijke bericht bevatten niet dezelfde formuleringen. Dit om te voorkomen dat proefpersonen de formulering zouden herkennen.¹⁶

(10) Cafés voortaan om 01.00 dicht

Amersfoort – van onze verslaggever. *Het college van B&W / de rechtse oppositie van de gemeenteraad Amersfoort heeft voorgesteld de sluitingstijd van de cafés te vervroegen van 04.00 naar 01.00 uur. Aanleiding is de aanhoudende overlast.*

‘We ergeren ons behoorlijk / dood aan de geluidsoverlast die jongeren veroorzaken als ze om 04.00 uur ’s nachts – als de uitgaansgelegenheden sluiten – door de straten dwalen. Herhaalde waarschuwingen hebben niets geholpen. We zijn de problemen zat / spuugzat’, aldus Tom Buur, woordvoerder van het college van B&W / de rechtse oppositie van de gemeenteraad Amersfoort.

‘Het voorstel is dat per 1 januari 2009 uitgaansgelegenheden uiterlijk om 01.00 uur gesloten moeten zijn. Jongeren halen ’s nachts voortdurend *streken / idiote streken* uit. Met eerdere sluitingstijden hopen we de overlast te beperken, want de huidige situatie is toch *bezwaarlijk / van de gekke*. Het is een strenge maatregel, maar het lijkt nu nog de enige optie.

Jongeren mogen van mij best wel een feestje vieren. Daar zijn ze immers jong voor. Maar moeten ze nou echt pas zo *laat / belachelijk laat* beginnen met stappen? Het helpt niet als we ze vragen minder lawaai te maken. Dus blijft er weinig anders over dan het verschuiven van het tijdstip, zodat voor mensen die ’s nachts willen slapen de nachtrust niet wordt verstoord. Als we niets doen, loopt het uit de *hand / klauwen*.’

In dit onderzoek is, op basis van de voorgestelde definitie voor taalverruwing, gekozen voor niet al te extreme voorbeelden die ook daadwerkelijk in kwaliteitsmedia gebruikt zijn. Opmerkelijke formuleringen zouden de aandacht naar zich toe kunnen trekken, en zouden er ook toe kunnen leiden dat proefpersonen direct een vermoeden krijgen van het onderzoeksdoel. Het gaat wel in alle gevallen om een registerbreuk door informalisering met een intensivering in een ongunstige betekenis. De intensivering vond plaats door een krachtiger synoniem of door een toevoeging. In het bericht van tweehonderd woorden zijn zes variaties aangebracht.

(11) De zes variaties

neutraal	<i>verruwd, krachtiger synoniem</i>
zich behoorlijk ergeren	<i>zich dood ergeren</i>
bezwaarlijk	<i>van de gekke</i>
uit de hand lopen	<i>uit de klauwen lopen</i>
neutraal	<i>toevoeging</i>
zat	<i>spuugzat</i>
streken	<i>idiote streken</i>
laat	<i>belachelijk laat</i>

De variatie op drie factoren (neutraal – verruwd; lokaal – landelijk, coalitie – oppositie) resulteerde in acht tekstversies. Voor meer informatie en een discussie over deze onderzoeksopzet wordt verwezen naar Van Wijk, Renkema en Kolen (in voorbereiding).

Experiment

Onderzoeksopzet

Het onderzoek is gedeeltelijk opgezet als binnen-proefpersoonontwerp. De proefpersoon kreeg twee teksten te zien: een versie van het lokale nieuwsbericht en een versie van het landelijke nieuwsbericht. De beide andere factoren, taalgebruik (neutraal of verruwd) en positie van de politicus (coalitie of oppositie) werden systematisch gevarieerd.

Instrumentatie

Er is gewerkt met een vragenlijst (voornamelijk) bestaande uit zevenpuntsschalen met 'eens/oneens' als antwoordalternatief of met semantische differentialen ('objectief – partijdig', enzovoort) en ja/nee-vragen. De vragenlijst bevatte vijf onderdelen. In het eerste deel, persoonlijke kenmerken, werd gevraagd naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Ook werd gevraagd naar betrokkenheid bij het nieuws met: 'Ik ben graag op de hoogte van gebeurtenissen in de wereld' en 'Kranten zijn partijdig'. Een algemeen oordeel over politiek werd bevraagd met onder andere 'Politici zijn deskundig'. In het tweede deel werd de mening over het voorstel bevraagd met vier semantische differentialen, waaronder 'Ik vind het voorstel onzinnig – zinvol'. In het derde deel werd het imago van de politicus onderzocht met een vijftiental vragen over betrouwbaarheid ('Spreker is integer'), competentie ('Spreker is deskundig') en aantrekkelijkheid ('Spreker is sympathiek'). In het vierde deel werd gevraagd naar tekstwaardering met stellingen over begrijpelijkheid ('Dit bericht is helder'), gepastheid ('Ik vind dit bericht serieus – sensatiegericht') en aantrekkelijkheid ('Dit bericht is saai geschreven'). In het vijfde en laatste deel werden tot slot enkele attitudevragen gesteld over taalgebruik, en onder andere over de tijd die de proefpersoon besteedde aan het nieuws. Ook werd gevraagd naar de (algemene) politieke voorkeur en of het bericht had kunnen voorkomen in een krant.

Proefpersonen

Het experiment is eerst afgenomen onder een groep van 202 bachelor letterenstudenten aan de Universiteit van Tilburg. Dit om na te gaan of de variaties effect hadden binnen een qua opleiding relatief hoge, homogene en taalgevoelige groep. Deze 'studentgroep' varieerde in leeftijd van 17 tot 30 jaar (gemiddeld 20.5, $sd=3.09$). Toen dit het geval bleek, is daarna hetzelfde onderzoek nog een keer uitgevoerd onder een meer heterogene groep van 166 burgers buiten de universiteit. Deze 'burgergroep' varieerde in leeftijd van 16 tot 85 jaar (gemiddeld

37.5, $sd=16.8$). In deze burgergroep was de hoogst genoten opleiding MBO of lager bij 32 procent, HBO bij 33 procent en universiteit bij 35 procent. Omdat de resultaten voor de studentgroep en de burgergroep geen significante verschillen lieten zien, zijn deze twee groepen samengenomen bij het verwerken van de resultaten.

Aan het onderzoek namen in totaal 368 personen deel. De groep was evenwichtig samengesteld naar sekse en vertrouwen in politici: 57 procent was vrouw en 43 procent man, 48 procent had vertrouwen in de neutraliteit van kranten; 52 procent niet. Qua politieke voorkeur was de groep representatief voor de op het moment van onderzoek geldende landelijke situatie (peiling Nova en Interview/NSS, februari 2009). Het hele politieke spectrum was vertegenwoordigd. Naast een relatief groot aantal stemmers op de traditionele partijen (PvdA, VVD, CDA, D66, GroenLinks, SP) omvatte de groep ook stemmers op de kleine partijen (SGP, Partij van de Dieren, ChristenUnie) en op de controversiële partijen van meer recente datum (PVV/Wilders, TON/Verdonk).

Procedure

Het onderzoek vond plaats in de eerste maanden van 2009. De vragenlijsten voor de studentgroep zijn afgenomen in twee groepsessies aan de Universiteit van Tilburg. De vragenlijsten voor de burgergroep zijn individueel of in kleine groepjes afgenomen in openbare gelegenheden (bibliotheek, trein) in Eindhoven en omgeving. Aan de proefpersonen werd gevraagd of zij anoniem wilden meewerken aan een onderzoek van de universiteit, waarin gevraagd werd naar meningen over 'de berichtgeving over politieke besluitvorming'. In de instructie werd benadrukt dat in de te lezen krantenberichten fictieve namen werden gebruikt. De volgorde van de vragenlijst was voor iedereen gelijk: eerst het algemene eerste deel, dan een tekstversie van een krantenbericht gevolgd door de onderdelen twee tot en met vier; daarna een andere tekstversie van het andere krantenbericht gevolgd door nogmaals de delen twee tot en met vier, en vervolgens het vijfde deel van de vragenlijst.

Na afloop konden de proefpersonen nog vragen stellen, en werd op verzoek het eigenlijke doel van het onderzoek bekendgemaakt. Uit de nagesprekken bleek dat geen enkele proefpersoon doorhad wat het onderzoeksdoel was. De afnameduur was ongeveer twintig minuten. De proefpersonen kregen geen vergoeding voor hun medewerking.

Verwerking van de gegevens

De reacties op het nieuwsbericht zijn statistisch geëvalueerd (met een meerweg (M)ANOVA) met als factoren 'taalgebruik' (neutraal, verruwd), 'rol spreker' (regerende partij, oppositiepartij), 'niveau besluitvorming' (lokaal, landelijk), 'proef-

persoongroep' (student, burger) en vier persoonskenmerken (geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, vertrouwen in politici). De twee proefpersoongroepen bleken op geen enkele factor systematisch verschillende reacties te hebben gegeven. Evenmin waren er invloeden van de vier persoonskenmerken, van de factor 'rol spreker' of van de factor 'niveau besluitvorming'. Vandaar dat in de volgende paragraaf alleen de scores worden gerapporteerd voor de twee vormen van taalgebruik.

Resultaten en conclusie

Tabel 1 bevat een samenvatting van de onderzoeksresultaten.

		Taalgebruik	
		Neutraal	Verruwd
<i>Attitude ten aanzien van het voorstel</i>		3.65	3.74
<i>Imago politicus</i>	Betrouwbaarheid	4.69	4.80
	Competentie	4.39	3.84
	Aantrekkelijkheid	3.63	3.08
<i>Waardering nieuwsbericht</i>	Begrijpelijkheid	4.33	4.34
	Gepastheid	3.98	3.42
	Aantrekkelijkheid	3.87	4.56

N.B. Bij een significant resultaat is de betreffende waarde gearceerd.

De waarderingsscores voor het beleidsvoorstel, de geciteerde politicus en het nieuwsbericht, in relatie tot het taalgebruik (score is minimaal 1, maximaal 7).

Het taalgebruik had geen effect op de attitude ten aanzien van de inhoud (het beleidsvoorstel) ($F < 1$), op de betrouwbaarheid van de politicus ($F < 1$) of op de begrijpelijkheid van het nieuwsbericht ($F < 1$). Het taalgebruik had bij het imago van de politicus wel een statistisch betrouwbaar effect op competentie ($F(1,365) = 23.13$, $p < .001$, $\eta^2 = .060$) en op aantrekkelijkheid ($F(1,365) = 28.01$, $p < .001$, $\eta^2 = .071$), en bij de waardering van het nieuwsbericht op gepastheid ($F(1,361) = 34.25$, $p < .001$, $\eta^2 = .087$) en op aantrekkelijkheid ($F(1,361) = 32.92$, $p < .001$, $\eta^2 = .084$).¹⁷ Bij deze significante effecten scoorde het neutrale taalgebruik steeds hoger dan het verruwde taalgebruik, op één uitzondering na: bij aantrekkelijkheid van het nieuwsbericht scoorde de versie met verruwde taal juist hoger.

Op basis van dit experiment kunnen de drie onderzoeksvragen als volgt worden beantwoord:

- (12) Heeft verruwd taalgebruik effect op:
1. De attitude ten aanzien van de inhoud? *Nee.*
 2. Het imago van de politicus? *Ja, minder competent en aantrekkelijk.*
 3. De waardering van het nieuwsbericht? *Ja, ongepaster én aantrekkelijker.*

De resultaten tonen dus aan dat de redelijk plausibele verklaringen voor verruwd taalgebruik als poging om de kloof tussen politiek en burger te overbruggen op drijfzand berusten. Het leek aannemelijk (zie de vijfde paragraaf) dat een politicus dit stijlmiddel kan inzetten om het publiek te overtuigen of om zich te positioneren als betrokken politicus of om de aandacht te trekken. Maar taalverruwing lijkt geen effect te sorteren: niet voor de boodschap, niet voor de boodschapper en slechts ten dele voor het medium. Uit dit experiment blijkt dat dit stijlmiddel niet werkt om eventuele tegenstanders te overtuigen. Ook werkt het niet om het imago op te krikken; integendeel: het imago krijgt zelfs een forse deuk. Alleen de waardering voor de ‘verpakking’ van de boodschap neemt toe. Men vindt de tekst wel aantrekkelijker geformuleerd, maar tegelijkertijd het taalgebruik toch ook ongepaster. Taalverruwing lijkt dus het verkeerde middel voor pogingen om de kloof tussen politiek en burger te overbruggen. Met dit onderzoek zijn ook andere plausibele veronderstellingen ontkracht: jongeren voelen zich niet méér aangesproken dan ouderen. Het imago van een oppositiepoliticus wordt niet minder beschadigd dan van een coalitiepoliticus. Ook betrokkenheid op politiek blijkt geen bepalende factor. Men zou nog kunnen tegenwerpen dat het onderzoeksmateriaal wel zeer bescheiden voorbeelden van taalverruwing bevat. Maar daartegenover kan worden opgemerkt dat zelfs deze kleine veranderingen (zes variaties op een bericht van tweehonderd woorden) al effect sorteren in een doorgaans onverwachte richting. Ergere voorbeelden zouden dus nog negatievere effecten moeten laten zien.

Tot slot nog even terug naar het eerste deel van deze bijdrage waarin een definitie wordt voorgesteld voor taalverruwing ter onderscheiding van andere vormen van negatief taalgebruik. Benadrukt moet worden dat deze definitie nog voor discussie vatbaar is: de hierin gebruikte noties als ‘intensivering’ en ‘dysfemie’ blijven in meer of mindere mate problematisch. Maar de hier voorgestelde benadering kan wel de basis vormen voor verdergaand experimenteel onderzoek, al was het maar omdat zo heel nauwkeurig onderzoeksmateriaal geconstrueerd kan worden. En uiteraard is er uiteindelijk meer nodig dan verkennend onderzoek om te bewijzen dat politici er beter aan doen om in het politieke debat het stijlmiddel taalverruwing niet in te zetten, en in voorkomende gevallen dus te blijven spreken met ‘een blad voor de mond’.

Noten

1. Ik dank Carel van Wijk voor zijn aandeel in de onderzoeksopzet en de dataverwerking, en de redactie van IN en de anonieme reviewer(s) voor het grondige en stimulerende commentaar op een eerdere versie van dit artikel. De onderzoeksresultaten zijn gebaseerd op het scriptieonderzoek van Brigit Kolen, 'Politiek en media, een verkennend onderzoek naar taalverruwing in krantenberichten' (Universiteit van Tilburg, mei 2009).
2. De volledige berichten zijn te vinden op: [http://www.ad.nl/ad/nl/1002/Showbizz-TV/article/detail/321260/2009/01/21/\"rsquo-Sesamstraat-wordt-kapot-gemaakt-rsquo.dhtml](http://www.ad.nl/ad/nl/1002/Showbizz-TV/article/detail/321260/2009/01/21/\) en http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2009/01/pino_geslacht_door_npssharia.html.
3. Met nadruk zij opgemerkt dat deze benadering problematisch blijft: hoe wordt de norm bepaald? Heeft een formulering die 'normaal' is dan geen stijl? Zie hierover onder anderen Anbeek & Verhagen (2001) en Renkema (2004). Maar een stilistische analyse kan heel goed starten met de vraag of een andere formulering ook gebruikt had kunnen worden, gegeven de context en het doel van de communicatie.
4. Zie <http://www.troonrede.nl/archief/2008.shtml>.
5. Zie <http://www.nu.nl/algemeen/1969570/koenders-pissig-over-flapdrol-marijnissen.html>. De titel van dit bericht luidt dat Koenders 'pissig' is. Hij is niet 'boos', of 'ontstemd', maar 'pissig'. Dit terzijde: het betrof hier geen 'formele interruptie' van Marijnissen, die zijn opmerking maakte 'vanuit de bankjes' en niet in een spreekbeurt in het debat. Maar het voorbeeld is in de media een eigen leven gaan leiden als interruptie die door de woordkeus als ongepast wordt of kan worden beschouwd.
6. Zie voor een goed overzicht van analyseschema's en probleemstellingen de appraisal-site: <http://grammatics.com/appraisal/index.html>.
7. Het woord schijnt overigens niet nieuw te zijn. Het zou in de negentiende eeuw al op het Vlaamse platteland gebruikt zijn. Door anderen wordt het gezien als vertaling van het Engelse *head rag*, een woord dat in het begin van de twintigste eeuw gebruikt werd voor de hoofddoek van negroïde vrouwen. Zie ook <http://weblogs.nrc.nl/dag/2009/09/22/%E2%80%98kopvod%E2%80%99-verklaard>.
8. Het woord 'doekoe' wordt door Surinaamse jongeren gebruikt voor 'geld', voornamelijk in informele situaties.
9. Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal (hierna: Handelingen Tweede Kamer): Opvang van uitgeprocedeerde asielzoekers. 7 oktober 1997, TK 10, pagina 681–682. Hoewel deze verwijzing hoort bij de officiële Handelingen, is het opmerkelijk dat de weergave van de woorden van Marijnissen niet gelijk is aan zijn werkelijke uitspraak. De werkelijke woorden van Marijnissen staan in het citaat. Beeldmateriaal van dit fragment, inclusief de context van de woorden, is te vinden op de website Youtube.com: <http://www.youtube.com/watch?v=WhrsG3ZDfus>.
10. Handelingen Tweede Kamer: Walvissenjacht. 8 april 2008, TK 73, pagina 5147–5148.
11. Handelingen Tweede Kamer: Dynamiek in islamitisch activisme. 6 september 2007, TK 93, pagina 5266. In de discussie over 'knettergek' viel men overigens niet over de pejoratieve informalisering 'kwekt' voor 'zegt'.
12. Ik dank deze observatie aan Trouw-journalist en politiek commentator Willem Breedveld.
13. Ook is het zo dat een opmerking van soortgelijke strekking niet per se kwetsend behoort te zijn wanneer het taalgebruik past in de context. Denk bijvoorbeeld aan communicatie tussen twee vrienden, waarin de een quasi-jolig tegen de ander roept: 'Ben je dat alweer vergeten? Begin jij nú al te dementeren?'
14. Overigens zijn er geen harde bewijzen dat dit type taalgebruik in de politiek toeneemt. Het kan ook zijn dat er nu meer aandacht aan wordt besteed dan vroeger. Wel is er

- sinds de opkomst van Fortuyn een tendens waarneembaar dat politici geneigd zijn om directer te formuleren wat zij denken.
- 15 De Stichting Media-ombudsman is een onafhankelijke stichting die zich inzet voor journalistieke ethiek en zelfregulering. Zie <http://www.media-ombudsman.nl>. Met dank aan Willem Breedveld (†), Hans Dijkstal (†), Huub Evers, Hans Goslinga, Jan van Groesen en Redmar Kooistra.
 - 16 In deze tekst is gekozen voor de rechtse oppositie omdat naar het oordeel van gezaghebbende journalisten deze maatregel nooit door een linkse oppositie zou kunnen worden voorgesteld.
 - 17 De η^2 is een statistische maat voor de sterkte van een verband. De waarde kan liggen tussen 0 en 1. Bij conventie wordt een waarde boven .01 een zwak effect genoemd, een waarde boven .06 een matig effect en een waarde boven .13 een sterk effect.

Bibliografie

Alle genoemde websites in de tekst zijn in oktober 2010 gecontroleerd.

- Abu Jaber, K.S., 'Language and diplomacy'. J. Kurbalija et al., *Language and diplomacy*. Malta, 2001, 49–54.
- Allan, K., 'The connotations of English colour terms: Colour-based X-phemisms'. *Journal of Pragmatics* 41, (3) 2009, 626–637.
- Anbeek, T. & A. Verhagen, Over stijl. *Neerlandistiek.nl*. 01.01. Opgehaald op 3 oktober 2010 van <http://www.neerlandistiek.nl/?000004>.
- Biber, D. & S. Conrad, Register variation: A corpus approach'. D. Tannen et al., *The handbook of discourse analysis*. Oxford, 2001, 175–196.
- Burger, P. & J. de Jong, *Handboek stijl*. Groningen, 2009.
- Casas Gómez, M., 'Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism'. *Language Sciences* 31, 2009, 725–739.
- Cels, S., *Dat hoort u mij niet zeggen. Hoe politici u de werkelijkheid voorspiegelen*. Amsterdam, 2009.
- Davies, N., *Flat earth news. An award-winning reporter exposes falsehood, distortion and propaganda in the global media*. Londen, 2008.
- Halliday, M.A.K. & C.M.I.M. Matthiessen, *An introduction to functional grammar*. Londen, 2009.
- Kurbalija, J. & H. Slavik, *Language and diplomacy*. Malta, 2001.
- Martin, J.R. & P.R.R. White, *The language of evaluation – appraisal in English*. Londen, 2005.
- Multatuli, *Max Havelaar, of de koffijveilingen der Nederlandsche handel-maatschappij*. Amsterdam, 1860.
- Orwell, G., 'Politics and the English language'. *The collected essays, journalism and letters of G. Orwell: In front of your nose* (Deel IV, 127–140). Londen, 1968.
- Reid, T.B.W., 'Linguistics, structuralism and philology'. *Archivum Linguisticum* 8, 1956, 28–37.
- Renkema, J., 'Geïntensiveerd taalgebruik: een analyseschema'. H. van den Bergh et al., *Taalgebruik ontrafeld*. Dordrecht, 1997, 495–505.
- Renkema, J., *Introduction to discourse studies*. Amsterdam, 2004.
- Wijk, C. van, J. Renkema & B.M. Kolen, 'Taalverruwing, experimenten over de invloed van zender en onderwerp' (in voorbereiding).